

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ІКОНОСТАС У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ СОНЕТАРІЮ ІВАНА МАЦІНСЬКОГО

Українська література пройшла складний шлях становлення і розвитку, оскільки тривалий час вона самостверджувалась в умовах бездержавності. Всупереч тривалої відсутності підтримки національної культури з боку державних структур та контрверсійності суспільної думки все ж скарбниця українського письменства поступово поповнювалась справжніми літературними шедеврами, росла кількість прихильників українського художнього слова, а з ними і число професійного цеху літераторів. У цих реаліях справжній подив викликають зусилля україномовних письменників, які під впливом історичних перипетій опинились в інших країнах. Слід визнати, що українські літературознавці упродовж останніх десятиліть намагались віддавати борги творчо авторів, яким судилась доля блудних синів України, представникам празької школи, мурівцям, членам Нью-Йоркської групи тощо. Проте ми і надалі перебуваємо в боргу перед громадянами сусідніх країн, які, усвідомлюючи глибоку закоріненість в стихію української культури своїх праотців, засвідчили вірність українській мові у своїй літературній творчості. Мабуть, одним з проявів глибокої пошани до всіх носіїв і популяризаторів українського слова за межами нашої країни стала подія, яка є закономірною і назрівала давно – присудження Національної премії ім. Т. Шевченка Іванові Яцканину.

Україномовних митців не так багато на прикордонній території панівної колись української етнокультури. Саме тому справжнім феноменом повоєнного часу слушно вважають українську секцію «Спілки словацьких письменників». Серед її достойників слід назвати таких письменників, як Василь Гренджа-Донський, Михайло Шмайда, Єва Бісс, Степан Гостиняк, Йосип Збіглей, Маруся Няхай та ін., які не лише доводили, що для культури немає кордонів, але й інфікували митців України європейськими шуканнями, приваблювали нечуваною в Україні свободою слова, оригінальною самобутністю стилю.

Справжнім ковтком свіжого повітря під час національних змагань доби українського руху шістдесятництва став пряшівський журнал «Дукля». Оксана Кушнір, автор дисертації, присвяченої цьому журналу, зазначає: «Періодика національних меншин є важливим засобом їхньої самоідентифікації в контексті інтеграційних процесів та духовного взаємозбагачення. Особливо це стосується пряшівчан, чия історична доля визначила для них роль посередника у взаєминах між Україною та Словаччиною» [1, с. 3].

Серед імен найбільш авторитетних пряшівчан, які, власне, і стали такими посередниками, важливе місце належить Іванові Мацинському. Людина зі складною долею, яка знала сум'яття екзистенційного вибору самоідентифікації, отримала неабиякий досвід взаємин з владою, що намагалась приборкати інтелігенцію з поглядами, котрі вона не толерувала, Мацинський, безсумнівно, чимало імпульсів для власного становлення отримав, читаючи речників української нації Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Не дивно, що в його доробку з'явилися вірші, а потім і цілі вінки сонетів, присвячені цим знаковим фігурам. Історичний поступ зумовлює повсякчасне звертання представників молодших поколінь до геніїв, зокрема у царині слова. На жаль, дуже часто такі поетичні звертання надто залежні від панівної ідеології свого часу. Чимало художніх портретів з цього безкінечного ряду сповнені просвітницького пієтету, але постаті велетнів духу постають надто шаблонними, ілюстративними і навіть графоманськими. Оди бувають велемовними, але одноманітними і втомливими. Рідко хто наважується рухатися до сутності письменника-мислителя, задавати собі питання, на які допустимі множинні відповіді, відкрити «свого» Шевченка, «свого» Франка, «свою» Лесю Українку. Останнім часом у літературознавстві з'явилось багато слухних закидів так званим «іконописцям», які тиражують кліше у презентації образів унікально талановитих людей, малюючи світочів однобарвно героїчно. У цьому сенсі чимало зробили такі сучасники, як Григорій Грабович, Оксана Забужко, Марко Павлишин та ін.

Не секрет, що писати про геніїв – це завжди ризик, адже у кожній такій спробі маємо претензію прирівнятися до особистостей, що були наділені винятковими індивідуальними рисами. Вочевидь, Івана Мацинського турбувало те, чи вдалося йому залишити самотні портрети українського тріумвірату духу. Йому бракувало вдумливих поціновувачів, аргументованої критики. У спогадах Дмитра Павличка про Івана Мацинського читаємо: «Дуже хотів знати, як сприйматиму його численні сонети, в яких він малює титанів літератури» [4, с. 54]. Однак, можна припустити, що Павличко уникав подібних одкровень, оскільки, як зізнається далі, глибоко шануючи невсипущість натури Манцицького, «стримано ставився до його сонетарію» [4, с. 54].

Нагадаємо, що сам Павличко любив сонет, зробив безліч перекладів, заслужив визнання як новатор сонетної форми. Загально відомо, що сонет – дуже вишукана форма, а вінок сонетів потребував віртуозної майстерності. Нині слід віддати належне Іванові Мацинському, який відчув у собі зрілість і відвагу говорити про першорядних поетів України власне мовою сонетарію. За визначенням Аркадія Горнфельда, цей жанр репрезентує «поезію мислі», він приваблює своєю лаконічністю, завершеною структурою, можливістю наповнити індивідуальним змістом досконалу і визнану у віках мистецьку форму.

Автор відомої праці «Канон та іконостас» Марко Павлишин зазначає, що у Східній Європі, на відміну від Західної, дуже часто об'єктом пошани в літературі стає особа письменника. Попри відкриту політику денаціоналізації в Радянському Союзі все ж авторитарна система не заважала, почасти навіть схвалювала літературну канонізацію в Росії, Білорусі, Україні та ін. республіках. Причому ця канонізація «набирає форм, які в дечому нагадують канонізацію церковного святого», іконостас. Як стверджує Марко Павлишин, іконостас спрямовує увагу вірних на життєві приклади канонізованих осіб, він «вимагає агіографії, а відтак відбувається повтор невеликого резервуару чеснот, конфліктів, випробувань, перемог, виправдань і мучеництва» [5, с. 192]. Це дає підстави зробити висновок, що письменники не пропонують читачеві власне

бачення постаті великих митців, а зображають своєрідних маріонеток-двійників, і в цій парадигмі особливо затребуваним виявився тріумвірат «Кобзар – Каменярь – Дочка Прометея». Навряд чи це явище варте десакралізації, іронії, адже література була останнім bastіоном, який дозволяв утримуватися ідеї самозбереження нації. Проте усвідомлення призми іконостасу дозволяє науковцеві бути більш об'єктивним в оцінці величезного масиву творів біографічного змісту та лірики, яка подає портрети хрестоматійних письменників України.

Чільне ім'я в цьому списку – Кобзар, котре, як вказує Грабович, «найбільш усталене, прийняте, канонічне». Фундамент до монументу Шевченкові як «апостолові правди і свободи» в народній пам'яті було закладено ще в ХІХ ст. За Франком, Шевченко, що десять років томився в неволі, зробив для всієї імперської Росії більше, ніж десять переможних армій. Важко знайти поета, який не спробував змалювати образ Шевченка, більш чи менш міфологізованого. Але тільки найталановитіші автори уникають інфантильного одописання за допомогою залишених попередниками трафаретів і трюїзмів.

Без сумніву, Іван Мацинський проклав власну стежку в художній інтерпретації образу Тараса Шевченка, написавши однойменний триптих (1983-1984). З його боку новаторством є передусім обраний жанр, адже до нього в українській літературі ніхто не вдавався до такої складної форми як триптих вінків сонетів, на що, зокрема, вказує, дослідниця української сонетарної традиції Марія Якубовська. Вже з обраного автором епіграфу чітко зазначається стратегія триптиху: Шевченко – поет з поетів, абсолютний поет, незрівнянний у своїй високості. Перша частина твору («До вершин малими босими ногами») зосереджена на становленні письменника, що навіки отримав визнання заступника убогих і скривджених. З перших рядків автор наголошує, що Шевченко – титан духу, його слід бачити братом олімпійських богів, Атлантом і Прометеем, що особливо були затребувані в романтичній літературі. Атлант зазвичай викликає асоціації з боротьбою супроти влади, а

Прометей – з просвітницькою революцією та жертовністю. Урочистим оркестром Мацинський передає диво всотування українським генієм віковичних страждань та мрій свого народу. Автор уникає реалістичних маркерів, а охоче вдається до інтермедіальних образів, живописання метаморфози природного буття в момент приходу на Землю співця-пророка, як-от:

Із хмар зірвався грім – і в срібній насолоді
Розлився арфою стострунних ручаїв
Рясний і лютий дощ – симфонія, та й годі [2, с. 227].

Наскрізними у першому вінкові сонетів є ключові шевченкові міфеми – садок, вишні, хрущі, причому акцент робиться на тому, що їх ще нема, бо весь світ являється лише тоді, коли його ословлено, освітлено літературним образом, завдяки якому докільля стає зримим, відчутним, хвилюючим, як мерехтлива істина, краса. І серед цього космічного виру зрушення та переплетіння старовинних і авторських міфів блискавичними штрихами нагадують про себе візії, що є пам'ятними для всіх, хто знайомий з усталеною нині біографією Шевченка: труна з матір'ю, босий Тарас серед дрібноти осиротілих дітей, ягнята на пасовиську, Енгельгардтів обоз тощо. Однак значно більша увага приділяється формуванню світорозуміння майбутнього художника і поета, його сприйняттю через деталі-маркери (від кольорових дрібних камінців до поміщицьких канчуків) докільля, яке своїми семами повсякчас вказує на історичні перипетії на рідній землі, передусім на притлумлену козацьку славу. А вже у Вільно Україна в уяві юнака Україна відкривається в аурі особливого саява, і своїми віршами він ніби зриває завісу з цього заклятого краю та відкриває її на мапі серця.

У другому вінку сонетів «Один за всіх і мертвих, і живих, і ненароджених» крупним планом виникає мерехтливе видиво арешту Шевченка, за яким потягнулися десять років його неволі. Знову Іван Мацинський не так прагне оповісти мовою поезії біографічні факти, як запропонувати читачеві ірреальність, авторський міф пережитого Шевченком. У цьому міфі провідна роль належить семіотичному знакові «Україна», щільність використання якого

помітно зростає. Певною мірою окреслюється бінарна опозиція «Україна-Росія», однак опозицією до Шевченкових страстей є не менш потужна величина – байдужість співвітчизників, причому як до самопожертви Шевченка, так і до долі України, її прийдешнього.

Навакруг юрма собі вирує галаслива,
Однак не про Росію мову завели,
А про куму Анастасію два хохли [2, с. 247].

Вміння вибрати деталь, яка, попри її буденність, наповнюється глибокою смисловою інформативністю, – сильна сторона Мацинського-поета. Завдяки вибору цих лаконічних деталей, особливо виразними є його фарсові портрети. Всього двома рядками він змальовує кріпосника-самодержавця Ніколая второго:

Микола – був поміщик. Злюка, як той вуж!
Державу важив лиш числом слухняних душ [2, с. 249].

Такими ж деталями змальовані пейзажі, які стають свідками Шевченкових випробувань і поневірянь: «гребінці Дніпра», «стобанний Київ», «піски мертвотні» та ін. У цьому вінку сонетів, зосередженому на творчості як шляху до голгофи і водночас як єдиному спасінню, напрочуд виразною є підтекстова апеляція до шевченкового хисту художника. Разом з тим сонети Мацинського вдало інструментовано звуковими вкрапленнями, які дозволяють читачеві пірнути у поетів страдницький дивосвіт. Скажімо, вінок сонетів починається і завершується напрочуд живим маркером – «пором собі скрипів», і між цим звуковим обрамленням скрипів (від арешту до повернення в Україну) – вміщається скорбне «десятирічне чистилище» «поета поетів».

Останній вінок сонетів з триптиху – «Минулося, щоб не снилось!.. – спроба автора окреслити шлях поета у безсмертя. На відміну від попередніх віршів він видається більш строгим, графічним, стриманішим у метафорах. З погляду міфотворчості – апогеєм вінка сонетів стає смерть Шевченка, а з цією подією початок нової ери – без мислителя-пророка. Іван Мацинський уникає сліпого культу фактографії, він дає волю своїй космологічній фантазії, за

музичними асоціаціями твір складає враження реквієму, його образна система, естетично наповнена енергетикою макабричного бароко, зосереджена на відчутті непоправної втрати усього світу. Калейдоскопічні візії української історії в цьому вінку сонетів явно переважають, але вони не є орнаментом до поступового зникання постаті Шевченка. Адже Україна, її люд тепер стають часткою світової культури, у якій могли б залишитись зникомими тінями. «Спочатку було слово», – гласить біблійна істина. Сам Шевченко, виконавши свою місію, перевтілюється у це слово, завдяки якому Україна була, є і буде. На жаль, потреба зробити виразний кінцевий акцент дещо пригнічувала свободу Манцинського-художника. Більш природнім для триптиху вважаємо нон-фініто, але, з іншого боку, імператив форми класичного вінка сонетів тяжів над автором, спонукав до констатацій чіткого підсумку, який вийшов у нього дещо спрощеним. Та загалом автор пропонує не школярські екзерсиси з шевченківських мотивів, а пропонує сучасний, дещо химерний стиль створення ікони, у якій спробував осягнути вільною думкою, плетеницею ліній, барв і звуків задзеркалля ноосфери.

Ще одному українському апостолу присвячений вінок сонетів Івана Мацинського «Легенда про Івана Франка» (1982). Використовування жанру «легенди» є одним із способів легітимізації агіографії, що є прикметою іконостасу. Заслугує уваги синтез жанрів – легенди і сонету, запропонований автором. Твір присвячений пам'яті Максима Рильського, знаного майстра сонету, автора чудового неологізму «гранослов», яким нині називають справжніх ювелірів мистецтва слова. Дмитро Павличко у сонеті «Гранослов» звертався до молодих поетів з закликом навчатися у таких майстрів, як Рильський, «приєднувати геніїв світи / До володінь Тарасової мови» [3, с. 71]. Складається враження, що Мацинський якраз і відгукується на цей заклик, засвідчивши, що естафету створення сонетів мовою Шевченка, яку підняв в українській літературі на небувалу висоту Франко, є кому перехопити і в останній третині ХХ ст.

Вінок сонетів Мацинського про Івана Франка має виразну структуру легенди. Тут ми не знаходимо власне портрета – мудре чоло, проникливі очі тощо. Франко постає у творі як дух, «заклятий у карпатській скелі», що прокидається і своїм «віщим зором» осягає нужденний край навкруги, «муки трударів». Його погляд сягає далекого минулого, і врешті-решт цей дух усвідомлює свою місію – подарувати світло галицькій землі, огорненій пільмою неправди (очевидними у тексті є інтертекстуальні зв'язки з міфом про Прометея). Пасіонарний Дух поселився в «скромній хижці біля кузні – Яцяковаля», втілившись у хлопчика, який починав свій «крутий» життєвий шлях, спрямований ним вперто вгору. Перед нами постає справжній воїн-лицар, подекуди грандіозність його задумів асоціюється з донкіхотівською цілеспрямованістю і фаустівською пристрасністю. «Озброєний лиш міццю батьківського слова», лицар зводить «незнищенну кріпость» з книг і невтомно працює «славним зодчим безталанного народу». Віддавши всі сили цій боротьбі, Франко згасає «прикований до ліжка» (ще один прометеївський маркер). І врешті він перетворюється серед міста в камінь, аби «і кам'яним нести свій прапор в даль віків». Лише в тринадцятому сонеті автор вдається до інтермедіальної конкретики, змальовуючи пам'ятник Іванові Франкові з квітами від його шанувальників. І все ж у кам'яній постаті сфокусовано увагу на живому погляді, де мерехтить «розкрилля дум ясних».

Отож перед нами твір з надзвичайно-широкою амплітудою. Народження генія, затребуваного часом і людьми, спочатку нагадує атмосферу знаменитого твору Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». Однак після розлогої увертюри поет переважно вдається до чітких формулювань, словникової ясності. Його Франко – «кришталіно-чистий русин, велетень-титан». Та все ж перша частина вінка видається більш оригінальною, наснаженою любов'ю і природним відчуттям своєрідності карпатського краю. Хронотоп вінка сонетів дає підстави стверджувати, що Франко для Мацинського – поет Галичини, хоча в цьому локусі знаходимо численні культурні семи і коди різних часів і народів, що дозволяє досягти міксу, який слушно названо легендою.

До учителів Івана Мацинського ми цілком можемо зарахувати ще одного велета духу – Лесю Українку. Свого часу українська письменниця теж зверталась до сонетів, провідною рисою її художнього мислення стала циклізація лірики і навіть об'єднання ліро-епічних форм у цілісні задуми. Зокрема добре відомий її триптих легенд «Що дасть нам силу», «Орфееве чудо», «Казка про велета», паралелі з яким запрошуються при аналізі «Легенди про Франка» Івана Мацинського. Самій письменниці автор присвятив вінок сонетів «Самоспалення Лесі Українки» (1982). Як і в творі, присвяченому Франкові, автор зосереджується на бінарній опозиції «поет / світ», підносить до космічного масштабу світ серця, поетизує екзистенційний вибір генія, його шлях до висот всупереч усім перешкодам як біфуркаційну точку для поступу свого народу. Інакше кажучи, Мацинський надає перевагу ірреальності, і в ці видіння де-не-де вплітає знаки-символи, завдяки яким окреслюється реальна постать Лесі Українки. Серед них, мабуть, найбільш впізнаваним є знак «санаторій». Однак автор не розбудовує цей образ як парадигму, на яку завжди щедрі українські поети-портретисти. За Оксаною Забужко, інфантилізація Лесі, вічні жалі над її недугою є свідченням короткозорості авторів, які не здатні осягнути її унікальну особистість. Навіть Максим Рильський зловживав цим шаблоном, він і залишив хрестоматійний рядок «Хвора дівчина, бідна Леся!», що стає лейтмотивом численних віршів послідовників. Щоправда, Рильський насправді, відштовхуючись від цього стереотипу, намагався показати Лесю Українку як орлицю, для якої рідна стихія – це піднебесся. Та в цій опозиції закладений надмір драматизму з відтінком сентиментальності. У Мацинського спостерігається більш філософський наголос на недужій плоті. У восьмому сонеті він констатує: «Людина квола тілом духом незнищенна...» [2, с. 214]. Вдало застосовує автор і образи, які були пріоритетними в ліриці самої Лесі Українки, зокрема такі: крила, пісні, весна. Симптоматично, що, якщо Франко зображений пророком Галичини, Шевченко – України, то Леся Українка ідентифікується як дитя світу, народжене для осягань його герменевтичних

таємниць, що дається лише найвідважнішим страдникам з круговерті людства: «Земля – одвічний рух, ти – вся її дочка» [2, с. 217].

Отже, попри те, що іконостас українських письменників Івана Мацинського створений у руслі сакральних агіографій, він відзначається масштабністю образів, свободою стильової вигадливості, індивідуальним тлумаченням самотності постатей визначних національних речників. Для свого часу поет зі Словаччини проявив себе справжнім новатором, а в деяких інтерпретаційних аспектах випередив пріоритети епохи. Як майстер сонету, Мацинський посідає визначне місце серед плеяди поетів-шістдесятників, а відтак його творча спадщина заслуговує подальшого вивчення літературознавцями.

Література

1. Кушнір О. В. Журнал «Дукля» (Словаччина, 1953–2004 рр.): організаційний, проблемно-тематичний та жанровий аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 27.00.04 – теорія та історія журналістики / О. В. Кушнір. – К., 2008. – 20 с.
2. Мацинський Іван. Вінки сонетів / Іван Мацинський. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, 1985. – 390 с.
3. Павличко Дмитро. Твори в трьох томах / Дмитро Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – 542 с.
4. Павличко Дмитро. Я бачив сльози в його очах... / Дмитро Павличко // Фрагменти. Іван Мацинський у спогадах сучасників. – Пряшів : Союз русинів-українців Словацької республіки, 2000. – С. 53–55.
5. Павлишин М. Канон та іконостас // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К. : Час, 1997. – С. 184–198.

Кочерга Світлана. Український літературний іконостас у художньому світі сонетарію Івана Мацинського. Стаття присвячена інтерпретації постатей великих українських письменників Тараса Шевченка,

Івана Франка, Лесі Українки у творчості Івана Мацинського. Традиція глибокої пошани до письменників як речників нації зумовлює створення своєрідного іконостасу у мистецтві слова. Літературний іконостас передбачає канонізацію, агіографію, ідеалізацію чеснот особи, що прирівнюється до святого, хоча канон нерідко призводить до стандартизації письма.

Попри небезпеку надміру пафосності, повторення образів та символів у ліриці такого типу, Мацинському вдалося створити оригінальні постаті українських духових авторитетів. Поет одним з перших для створення образів Шевченка, Франка і Лесі Українки використовує форму вінка сонетів. У статті проаналізовано авторський стиль Івана Мацинського у творах «Тарас Шевченко» (триптих), «Легеда про Івана Франка», «Самоспалення Лесі Українки». Жанр сонету поет вдало синтезує з легендою, творчо використовує інтертекстуальні та інтермедіальні засоби. Переважно Іван Мацинський уникає сліпого культу фактографії, даючи волю своїй космологічній фантазії, задля чого апелює до ноосфери. Водночас авторові характерне вміння фокусувати увагу на буденній деталі, яка несподівано наповнюється широкою смисловою інформативністю та виразним містким підтекстом.

Загалом поетові притаманні філософське заглиблення в сутність кожного з українських світочів, осмислення шляхів формування їхнього світорозуміння, пасіонарності, розмаїтої гами фаустівської пристрасності. Разом з тим автор прагне до масштабного змалювання тла епохи, яка відкривається по-новому з координат безмежжя і безчасся. Доведено, що поет трактує Івана Франка як пророка локусу Галичини, Шевченка – України, а Леся Українка ідентифікується дітям світу. Як майстер сонету, Іван Мацинський демонструє свободу стильової вигадливості, вмиле використання міфем та семіотичних знаків, які були пріоритетними для кожного з класиків української літератури. Все це дозволило створити авторський іконостас, художня самотність якого не викликає сумніву.

Ключові слова: іконостас, сонет, легенда, міф, портрет, інтермедіальність, інтертекстуальність.

Кочерга Світлана. Український літературний іконостас у художньому світі сонетарію Івана Мацинського. Стаття присвячена інтерпретації постатей великих українських письменників Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки у творчості Івана Мацинського. Поет одним з перших для створення образів духових авторитетів України використовує форму вінка сонетів. У статті проаналізовано його авторський стиль у творах «Тарас Шевченко» (триптих), «Легеда про Івана Франка», «Самоспалення Лесі Українки». Попри небезпеку стандартизації письма в зображенні портретів канонізованих поетів, Мацинський зумів створити масштабні образи геніїв на тлі епохи, застосовуючи засоби авторського міфу, інтертекстуальності, інтермедіальності тощо.

Ключові слова: іконостас, сонет, легенда, міф, портрет, інтермедіальність, інтертекстуальність.

Svitlana Kocherha. Ukrainian Literary Iconostasis in the Art World of Ivan Matsinsky's Sonnets.

The article is devoted to the interpretation of the figures of the great Ukrainian writers such as Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesya Ukrainka in the works of Ivan Matsinsky. The poet was one of the first who used sonnet corona as a form for creation of images of the Ukrainian spiritual authorities. The article analyzes his author's style in the works «Taras Shevchenko (triptych)», «Legend about Ivan Franko», «Self-immolation of Lesya Ukrainka». Despite the danger of standardizing of poetic manner in the portraiture of canonized poets, Matsinsky managed to create large-scale images of geniuses on the background of the era, using the means of the author's myth, intertextuality, intermedialism, and others like that.

Key words: iconostasis, sonnet, legend, myth, portrait, intermedialism, intertextuality.